

ה"אשגרה" בספרות התלמוד

מאמר בקרת

מאת

פרופ. דר. ש. צ. מרגליות ז"ל (פירינצו).

שנינו בפרק ב' דמגילה משנה ה': "הכל כשרין לקרות את המגילה הוין מחרש שוטה וקטן". והנה, על פי הכלל שהונח במקום אחר במשנה (1) חרש בלשון חכמים בכלל, ובצדו עם שוטה וקטן בפרט, הוראתו: חרש שאינו שומע ואינו מדבר. ולפי זה הרי הדבר בולט לעין, כי אך למותר הוא לפסלו לקריאת המגילה בצבור מצד הדין, מאחר שנבצרה ממנו ההכנה החמדת לקריאה, והוא הדבור. הבבלי (2) מסלק את הזרות הזאת על ידי ההנחה, כי כאן, בנוד להכלל הנזכר, "בהרש המדבר ואינו שומע עסקינן".

פותרון אהר, יותר הנינו, להקשי הזה אנו מוצאים בירושלמי (3) בשם ר' חסדא באמרו: "לית כאן חרש באשגרת לשון היא מתניתא". כלומר המלה "חרש" כאן היא שלא במקומה, ורק מהרגל הלשון נכנסה למשנתנו, ורצונו לומר, כי המעתיק או המושג (4) בהיותו רגיל בשמוש הצרף: חרש שוטה וקטן, החזיר ונישנה

(1) תרומות א' ב': "חרש שדברו בו חכמים בכל מקום: שאינו שומע ואינו מדבר". התוספתא (הוצאת צוקרמנדל) תרומות א' ב', אומרת בהשקפה הראשונה את ההפך: "מדבר ואינו שומע זהו חרש". אולם אם נשוה את לשון התוספתא עם אותה שבמשנה, נראה, כי כונת התוספתא לקבוע הוראת המלה "חרש" בלשון המקרא (עין הגיגה ב', ב', הגמרא מביאה סמוכים לבריתא זאת מקרא), בעוד שהמשנה עוסקת בהרש שדברו בו חכמים — לאמר: בלשון התנאים, וגם היוצאים מן הכלל שנמנו בירושלמי תרומות הנזכר למעלה בשם ר' יונה (השוה ירושלמי הגיגה א' א'; יבמות י"ב, ה') ונישנו אחר כך ממפרשי המשנה — הר"ש הברטנורא והתו"ט — הם, כשנבחנו בדיוק, רק למראית עין, ובאמת הבבלי מאשר את הכלל הזה, במקומות שונים אם בפרוש, זאת אומרת בהבאתו ובהתעוררו על ידו (הגיגה ב', ב'; נדה י"ג, ב') או מכללא, בחישובו את החרש ללא בר דעת (גיטין כ"ב, ב'; כ"ג, א'; יבמות צ"ט, ב'), על כל פנים הדבר יעלה מכל ספק, כי לכל הפחות "חרש" סמוך ל"שוטה וקטן" אינו אלא חרש שאינו שומע ואינו מדבר, עין רש"י הגיגה ב', ב': "חרש שדברו בו".

(2) מגילה י"ט, ב'.

(3) מגילה ב', ד' (ברכות ב' ד'; תרומות א' ה'). עין פירוש קרבן העדה:

ר' חסדא אמר.

(4) לאחר סדור המשנה קמה קבוצה שלמה של "מחזרי המשנה" שתפקידם היה לגרוס בעל פה המסכתות השגורות להם לפני בני הישיבה של האמוראים.

בהרבה ענינים.¹) אשר בנוגע להם מצד הדין מדה אחת לשלשתם, גם כשהיה עליו לדבר על אדות השנים האחרונים — שוטה וקטן — בלבד, אירע לו לסמוך להם בראש חרש, מבלי שים לב לזה, כי בנדון שלנו חרש אינו בא בהשבון. אותו הפתרון בעצמו, אם כי בלשון אחרת, נותן ר' חסדא לזרות דומה בבריתא אחת בבבלי ראש השנה ה' א'. והא לך בקצור הענין, שעליו נדון שמה. בריתא אחת, הבאה לפני זה (ד', א') מונה את כל קרבנות החובה, נדרים ונדבות שחייבים עליהם בבל תאחר לשלמם אם עברו עליהם שלש רגלים, ובין הנמנים נמצאים גם כן "בכור ומעשר ופסח". והנה הכל יודעים, שאין פסח קרב אלא ביד בניסן. ובצדק שואלת אפוא הגמרא: "ופסח בר מקרב ברגלים הוא, פסח זמניה קבוע ליה". ואיך זה יעלה על דעתנו להקריב פסח לאחר זמנו הקבוע לו, אף על פי שלא עברו עליו שלש רגלים. תשובת ר' חסדא על השאלה הזאת היא: "פסח כדי נסבא", כלומר המלה "פסח" נצטרפה כאן לבלי צורך. — ברור הדבר, כי אם גם ר' חסדא לא השתמש הפעם בהמלה "אשנרה", מכל מקום גם כאן כונתו היא, כי סבת השניאה בהרגל הלשון יסודה.² ובאמת הצרוף: "בכור ומעשר ופסח" —

וכל הלכה והלכה נתנה ענין למשא ומתן תלמודי. מחזורי המשנה האלה היו נקראים בשם. משנים, בעלי משנה, שוני הלכות, ופעמים בהעברה גם כן תנאים סתם כמו החכמים הקדמונים בעלי ההלכות. עין אדות זה ישראל לוי: על אדות קטעים אחרים ממשנתו של אבא שאול. ברלין 1876: Israel Levy: Über einige Fragmente aus der Mischna des Abba-Saul (Berlin 1876).

¹) תרומות א' א'; עירובין ג' ב'; חגיגה א' א'; ראש השנה ג' ב'; בבא קמא ד' ד'; ה' ו'; ח' ד'; שבועות ו' ד'; גיטין ב' ה'; חולין א' א'; מנחות ט' ח'; ערכין א' א'; מכשירין ג' ח'; ו' א'.

²) בזה האופן, וממש באמצעות אותו הבטוי בעצמו מסלק ר' חסדא זרות אחרת, שנולדה אף היא לרגלי צרופו של "פסח" עם "בכור ומעשר" במסכת זבחים צ"ט, ב'. וגם ה"כדי נסבא" שבאותה המסכת צ"ח, ב' (פעמים; השוה מנחות ס"ג, א'; חולין כ"ב, א'). מבסס על ההנחה של האשנרה (המאמר: "חטאת בהמה אינה באה אלא מן החולין וביום ובידו הימנית" היה שגור בפי התנאים, ובחפצם להרחיב את התנאי הראשון — שאינה באה אלא מן החולין — גם על שאר הקרבנות, שנה מפני הרגל הלשון, את המאמר בשלמותו: "מה חטאת בהמה אינה באה אלא מן החולין וביום ובידו הימנית"). וקרוב לודאי, כי ה"כדי נסבא" הזה גם הוא מפי ר' חסדא יצא, מפני שהוא פותר שאלה שנשאלה על בריתא, אשר ר' חסדא הביאה לפני זה. המנה "כדי נסבא" נמצא עוד במקומות אחרים בתלמוד (עין קדושין ה' א'; סוטה י"ט, ב'; בבא מציעא כ"ז, ב') בנוגע לענינים, אשר השערת האשנרה אין לה בהם מקום, אולם בכל המקומות האלה לא ר' חסדא הוא המשתמש באותו המנה, כי אם סתם גמרא. ולפיכך חושב אנכי להתקרב אל האמת בהניחי, כי המנה הזה הונח בעצם לראשונה מאת רב חסדא לסמן על

כצורפו של „חרש שוטה וקטן“ — נעשה בלשון התלמוד לצורה ספיריאויסיפית מפני השויון שבין שלשתם בנוגע להרבה דינים¹.

ברור אפוא, כי גם במקום הראשון, גם בהשני יש לפנינו לדעת ר' חסדא, מין של „שטף הלשון“ (lapsus linguae) (או העט)², הנוצר על ידי ההרגל מלים אחדות או מאמרים שלמים כאחת. חזיון המוצא את נמוקו הפסיכולוגי בהחק של צרוף הדמיונות³.

ההסתכלות החודרת הזאת של רב חסדא, אשר לפעמים מעטות נתעורו על ידה אחדים מגדולי המפרשים העתיקים⁴, וכפי הנראה גם התלמוד הבבלי⁵ — ההסתכלות הזאת לא נערכה עד עכשו כראוי ולא נתבארה עדין על ידי קנה מדה רחב ומקיף למדי. אולם באמת היא קובעת, לדעתו, קו-בקרת בעל ערך ראשי, אשר אם נשתמש בו כמשפט עלול להפיץ אור על הרבה מקומות שבספרות התלמוד והמדרש. כדי להוכיח אמתות הנחתו זאת, אעביר לפני עיני הקוראים דגמאות אחדות של „אשגרה“ מכל ענפי הספרות התלמודית, זאת אומרת: א) מספרות התנאים, (משנה, תוספחא, מכלתא, ספרי; ב) מן הגמרא וביחוד מן הירושלמי; ג) מן המדרשים.

הדפוס

ידו את קו-הבקרת שלו, והיא: האשגרה, ורק אחר כך השתמשה בו הגמרא גם בנוגע ללקויי — בטויי אחרים, — אמתיים או מדמים, — בלשונם של התנאים. ובירושלמי המציאו אחר כך אח המנה הארמי הירושלמי: „אשגרת לשון“. במקומו של המנה הארמי הבבלי: „כדי נסיב“, וצריך להודות, כי המנה הירושלמי מביע את רעיונו של רב חסדא באופן יותר זהיר ויותר מתאים.

¹ עין משנה זכאים פ"ה, ח'; מנחות פרק ט', ו' ו'; ספרא פסקא ג', א' (פעמים); ברייתא זכאים דף ל"ז, א'; ברייתא מנחות דף צ', ב'.

² אין להביא מזה שום ראיה בנוגע להמחלוקת הישנה, אם המשנה נכתבה על ידי ר' יהודה או נמסרה בעל פה, (עין פרנקל: דרכי המשנה צד ר"ז, ו"ס: דור דור ודורשיו ח"ב צד ר"ז, ותולדות ישראל לגרן בחרטום העברי של שפר ח"ב צד רצ"ז ותצ"ב), לפי שמקרה האשגרה מתבאר היטב גם באופן הראשון גם בהשני „אשגרת לשון“ יכול לצין היטב „הרגל המאמרי, אם בכתב ואם בעל פה).
³ יותר מדיק: צרוף „היצוני“ או „מלולי“.

⁴ עין רש"י יומא דף ט"ז, ב' על המאמר: כל סינות שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין למזרח, וחולין דף ע"ה, ב' דבור המתחיל: חובו דמאי; תוספות ברכות דף כ', א' דבור המתחיל: האונס; רין מגילה דף י"ט, א' בענין מפסיקן בתעניות ובמעמדות וביום הכסור.

⁵ חולין קל"ח, ב': „אידי דתני לצורך תני נמי שלא לצורך“. הגמרא מודה אפוא, כי הממרא: „בארץ ובחוץ לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית“, שנעשית ספיריאויסיפית נשנית לפעמים גם שלא במקומה הראוי לה.

א) האשנרה בספרות התנאים

1. סוכה פרק ה' משנה ד': והלויים בכנורות... על ט"ו מעלות היוורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים כנגד ט"ו שיר מעלות שבתהלים [שעליהן ליום עומדין בשיר]¹. והנה מאחר שבראש אותה המשנה כבר נאמר שעל אותן הט"ו מעלות היו הלויים עומדים "בכלי שיר בלא מספר" — הרי בולט לעין כל, שהמאמר המסגר על ידינו הוא למותר. אין ספק אפוא, שיש לנו כאן ענין עם הוספה של "אשנרה", ואת מקורה נכיר מיד אם רק נעמיד משנתנו מול המשנה במדות פ"ב הלכה ה'. לאחר שהמשנה שמה תארה את עזרת הנשים ועוברת לתאר את עזרת ישראל היא אומרת: "וט"ו מעלות עולות מתוכה לעזרת ישראל כנגד ט"ו שיר מעלות שבתהלים שעליהן הלויים עומדים בשיר". כל איש יבין על נקלה, שהמאמר: "שעליהן... בשיר" כאן נחוץ הוא לשלמות התאורה, אולם במשנתנו בסוכה הוא נשנה רק מתוך ההרגל לכרכו עם המאמר הקדום.

2. המשנה הראשונה בשקלים בדנה על התקנות שעל הסנהדרין שבירושלים לעשות בט"ו באדר לרגל החג המשימש לבא, אומרת בזו הלשון: "ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקיאות המים, ועושין כל צרכי הרבים ומצינין את הקברות (כלומר, כדי שעולי-הרגל לא יטמאו בהם בדרכם עליהם)², ויוצאין אף על הכלאים (כלומר, מכיון ששלוהי ב"ד הכרחו לצאת מהוין לעיר להקן את הדרכים ולציין את הקברות, עליהם להשתמש בהודמנות זאת ולהשניח גם-כן על הכלאים)³. כל אותי המאמר נשנה מלה במלה במועד קטן פרק א' משנה ב'.

1) בהוצאות שלנו ובבבלי נ"א, ב' הנסחא שונה קצת: "שעליהן ליום עומדין בכלי שיר ואומרים שירה". ואנהנו העתקנו את הנסחא היותר מדיקה והיותר מקורית כפי שהיא נמצאת בירושלמי (סוכה דפוס קרוטשין דף נ"ד, ב') ובמהניחא דבני מערבא הוצאת לובע (קמברידג' 1883), ועין רבינוביץ: דקדוקי פאפדים במקום הזה. 2) הזהירות מפני הטמאה אינה בשביל הכהנים לבד — כמו שהיא דעת המפרשים — כי אם בשביל עולי-הרגל כלם, ועין תוספתא שקלים פ"א הלכה ד': "שלוהי ב"ד יוצאין ומצינין את מקום הטמאה כדי שלא יהו הרבים נתקלין בה".

3) זה הוא הפרוש היותר פשוט והיותר טבעי של המלה "אף" במאמר: "ויוצאין אף" על הכלאים". על פי הפרוש של כל מפרשי המשנה להמאמר הזה, המשנה באה להשמיענו שהסנהדרין לאהר שהשמיעו את כרוזם בנוגע לכלאים (רמי שאנו קוראים בראש המשנה: "באחד באדר משמיעין על הישקלים ועל הכלאים") חיבים גם כן לשלוח את שלוהיהם בט"ו בו כדי לתקן את המעות, אולם כל מי שיש לו חוש בלשני כל שהוא, רואה ברור, כי אלמלי כן היתה לה להמשנה לאמר: "ואף יוצאין על הכלאים". ובכדי להוכיח ביותר מאמתות פרושנו ד' לקרות בהתבוננות-מה את התוספתא המקבילה למשנתנו, וזו לשונה של התוספתא

ובמקום שהמשנה דנה על אדות המלאכות, שמותר לעשותן בחולו של מועד, והנה קודם כל מן הנחוץ להעיר על המשמעות השונה של אותם הפעלים עצמם בשני המקומות. בשקלים הפעלים: ומתקנין: ועושין. וכו' משמעותם "חובה", במועד קטן משמעותם "רשות". אחר ההקדמה הזאת כל המאמר עד ועושין כל צרכי הרבים. הוא מבאר, תקון הדרכים, הרחבות ומקואות המים יכול אמנם להיות נחוץ בכל עת באיזה מקום שיהיה, ובאיזו עיר שתהיה, והמשנה דמועד-קטן באתה אפוא ללמדנו, שמלאכות כאלו, מאחר שהן צרכי הרבים מותר לעשותן אף בחולו של מועד. אולם מה ענין "ומציינין ארץ הקברות" לחולו של מועד? ציון הקברות נחוץ היה ביחוד בשביב עולי הרגל, שעלו לירושלים לימי החג לראות את פני השם, ולשם צריך זה כבר נעשו ההכנות הנהוצות משי' באדר. איזה צריך היה אפוא בדבר לשנות את ההכנות האלה עוד הפעם בחולו של מועד? הודות הזאת לא נעלמה אמנם מהירושלמי, והוא שואל אפוא (שקלים דפוס קרוטשין מ"ח, א'): "לא כבר ציינו מאדר?" אולם התשובה: תפטר שירד שטף של גשמים ושטפו, אינה מניחה את דעתנו; כי אף אם נניח ששטף של גשמים וכו' היה להרוס בינתיים את הציונים שנעשו משי' באדר, מכל מקום אין שום הכרח לחדשם תכף בחולו של מועד, מכיון שבאמצע הרגל כבר כלו עולי-הרגל, כי אלה, או כבר הגיעו לירושלים או נשארו בביתם ולא יעלו יותר, ועוד, אלו באמת היינו חוששים, כי הציונים האלה יוכלו להתעלם מן העין בזמן קצר בזה, מדוע לא נצטוו הביד לחדשם כמו-כן ימים אחרים לפני שבועות וסוכות, חגים שיש בהם חיוב של ראית פנים? אולם עוד יותר מזה הוא המאמר: "ויצאין אף על הכלאים" במשנה דמועד קטן. המאמר הזה, כמו שבצדק מעירים על זה בעלי התוספות (שם ב', א') והר"ן (בפירושו להר"ף קמ"ח, ב') אי אפשר להבינו במשמעות של רשות, מפני שאין כאן מלאכה האסורה בחול המועד, ומן ההכרח אפוא שיובן במשמעות של חובה כמו בשקלים, ועכשו אלו גם לא נשים לב על אי-ההתאמה של המאמר הזה אל כל הנאמר

"בחמשה עשר בו שלוחי ב"ד יוצאין ומתקנין את הדרכים... בחמשה עשר בו שלוחי ב"ד יוצאין וחופרין את הצורות... ואת המקואות... בחמשה עשר בו שלוחי ב"ד יוצאין ומפקירין את הכלאים... בחמשה עשר בו שלוחי ב"ד יוצאין ומציינין את הקברות". ברור בעיני, כי התוספתא שמרה לנו את היסודות, אשר מהם הרכבה משנתנו על ידי מסדר המשנה, בצורתם הראשונה, לפני מסדר המשנה היו התקנות הפרטיות, שנקבעו לאט לאט על-ידי החק המעשי לחובות המסלות על הבית-דין למלאותן משי' באדר מפני הרגל הממשמש לבא, — עמד וחרו את כלן להלכה אחת, ומאחר שהתקנה בנוגע לכלאים לא עמדה ביחס ישר לעלית הרגל כמו שאר התקנות, לפיכך קבע מקומה בסוף ההלכה, באמרו: "ויצאין אף על הכלאים" כלומר, שבהודמנות זאת של כל אלה ההכנות, שלוחי בית-דין יוצאין אף על וכו'. וקרוב לודאי, כי בראשונה גם משנתנו פתחה באותה האמרה שבהתוספתא לאמר: "בחמשה עשר בו שלוחי ב"ד יוצאין ומתקנין את הדרכים", כי אליה מתאימה יותר החתימה: "ויצאין אף על הכלאים".

לפניו, הרי אנו נתקלים באותה הזרות, שהראנו עליה בציון הקברות: "ולא כבר יצאו מטי' באדר". וגדולה מזו, שכאן לא רק שאנו מזירים, כי אם גם מטילים חובה לשנות זהירות, שנעשית כבר מקודם בטי' באדר. גם הבבלי (שם ו', א'), גם הירושלמי (שם, פ', ב') שואלים את השאלה הזאת, ומתאמצים לפתרה בבארם את הצרך לחדש את הזהירות בשביל התבואה המאחרת (כאן באפילי). אלא שאנחנו נשוב לשאול: מדוע נהי' לעשות זאת בחול-המועד דוקא? הבבלי אמנם משתדל להסיר גם את הקשי הזה בנתנו טעם-כלכלי לדבר, בחרו להם ימי המועד, אומר הבבלי, לפי שבהם האנשים בטלים ממלאכתם ושלוחי ב"ד מצוין בזול יותר מבשאר ימות השנה: אולם אין מן הצרך להראות, עד כמה הטעם הזה אינו מתקבל על הלב.

בשים לב לכל הזהירות האלה, איני מהסס מלהחליט, כי המאמר: "ומציינין את הקברות ויוצאין אף על הכלאים" במועד קטן הוא הוספה בטעות, "אשנרה" של המשנה דשקלים נעתקה על-ידי למעלה.

3. שקלים פ"ד משנה ו'. הדברים האחרונים של המשנה הזאת: "וחזרין ולוקחין אותן מתרומה חדשה" הם משללים כל פרוש, שהרי הענין הנדון כאן, הינו אם בין הדברים שהקדיש איזה איש לבדק הבית נמצאים דברים ראויים לקרבנות צבור. — הענין הזה יכול להודמן בכל רגע, בעוד שהצווי, שקרבנות צבור יהיו נלקחים מתרומה חדשה מוסב רק על אחד בניסן שהוא ראש השנה לקרבנות במקום: "מתרומה חדשה" צריך אפוא להיות: "מתרומת הלשכה", כמו שהיא הנוסחא באמת בתוספתא (שקלים פ"ב, ט'). הטעות נולדה כאן על-ידי "אשנרה" של ההלכה הקודמת, במקום שהמדרה: וחזרין ולוקחין אותה מתרומה חדשה מוסבת על מותר הקטרת שנמצא בריה ניסן¹.

¹ לדעת ר' אושעיה (בבלי כריתות י', א'; ירושלמי שקלים פ"א, א'). בשם: "דברים הראויים לקרבנות צבור" צריך להבין רק מותר הקטרת שנתן בתור שכר למפטמי הקטרת, והללו הקדישו אותו לבדק הבית. באפן זה הנסחה "מתרומה חדשה", כמובן, היתה נכונה למאד. אולם דעתו של ר' אושעיה אינה יכולה לעמוד בפני הבקרת, שתגס כללי ומקיף כמו: "דברים הראויים לקרבנות צבור" אינו יכול בשום אפן להיות מוסב על מאורע פרטי ומצמצם כזה. המשנה דנה אפוא בלי ספק על סמני הקטרת כמו שמבאר ר' יוסף (כריתות שם), ואולי גם-כן על שאר חפצים, היכולים לשמש לקרבנות צבור, כגון עצים, מלח וכדומה. זרות לא-מעטה יש בקושיית ר' יוסף על ר' אושעיה: "הא בכולהו מותרות תני חזרין ולוקחין אותה מתרומה חדשה והכא לא תני דומה, כאלו יכולים היינו להוכיח מזה, שבנסחת הבבלי היה חסר במשנה כל המאמר: "וחזרין ולוקחין אותה...". וזאת היא באמת דעת החוספות-יום-טוב שם, אולם זה הוא כמעט מן הנמנע, מכיון שהמאמר הזה נמצא לא לבד בכל נסחאות המשנה הידועות לנו, כי אם, כמו שראינו, גם בהתוספתא. לכאורה, אפשר להתיר את הזרות הזאת על-ידי ההשערה, שלר' יוסף

4. סנהדרין פרק י"א משנה ו': שכל הווממין מקדימין לאותה מיתה חוץ מווממי בת כהן ובוועלה. לפי דעת התוספות-יום טוב שנה מסדר המשנה המלה "ובועלה" כאן ללא-צרך מפני שהיתה שגורה בפיו לצרפה לווממי בת כהן. (עין הדברים הבאים לפני מאמרנו ומשנה א' פרק זה)¹. ולפי זה, כנראה, יש לנו גם כאן ענין עם "אשגרה". ובאמת על-פי הנסחה שבמשנתנו המלה: "ובועלה" אין לה שחר. שהרי ברור הוא, שהיוצא מן הכלל צריך להיות מסוג הכלל, בעוד שבנדון שלנו הכלל הונח על הווממין בלבד. אולם, מכיון שבתוספתא (פרק י"ד, הלכה י"ז) הגרסא: כל הווממין והבוועלין מקדימין (המיתה) לאותה המיתה...² וגם בביתא המובאת בבבלי (סנהדרין צ"ט, א') בעין פרוש למשנתנו אנו קוראים:

היתה במשנתנו נסחת התוספתא הנכונה הינו: "מתרומת הלשכה, ואת דברי ר' יוסף אפשר היה לבאר באפן זה: שאלמלי היתה המשנה דנה כאן, במותר הקטרת" הרי אנו יודעים שצריך לקנות הקטרת. מתרומה חדשה, והיתה לה להמשנה לומר אפוא [וחזרין ולוקחין אותה] מתרומה חדשה במקום מתרומת הלשכה. ומכל-מקום לא נוכל להכחיש, שלפי הפרוש הזה המלים: "והבא לא תני" אינו מניחות דעתנו, וגם העתקת המאמר: "וחזרין ולוקחין...". בשלמותו הוא למותר, כאשר די היתה לומר: "הא בכולהו תני מתרומה חדשה". הריני מציע אפוא פתרון זה, כי מאחר שהמאמר: "וחזרין ולוקחין אותה...". אינו נמצא אלא בסוף המשנה סבר ר' יוסף כי הוא מוסב רק על דברי בן עזאי ולא על דברי ר' עקיבה (עין שמה בפרוש המשנה להרמב"ם וברטנורה), ומכאן זה מקשה על ר' אושעיה שאלמלי היינו דנים על מותר הקטרת הינו, דבר שהיה קדוש מקודם לבדק הבית, גם ר"ע לא היה מתיר שיצא לחולין עולמית, כי-אם היה מחייב גם הוא לחזור ולקנותו בהתאימה להדין, שאין עליו חולק, המטיל חובה לחזור ולקנות את המותרות (עין משנה שקלים פ"ד, ה'). וסמך גדול לאמתות פרושנו זה, שבאותו המקום בכריתות נעתקה דעת ר"ע לבדה.

1. הפרוש הראשון של התויו"ט אינו מתקבל על הלב לא לבד מפני הטעם, אשר הוא בעצמו העיר עליו, כי-אם גם מפני כך, שעל פי אותו הפרוש יהיה לו להמאמר: "ווממי בת כהן ובוועלה" כאן משמעות אחרת ממה שיש לו למעלה באותה ההלכה עצמה ובראש-הפרק.

2. הא לך המאמר בשלמותו כמו שהוא בתוספתא, אשר הוא קשה למדי ואינו נקי משגיאות: "כל הווממין והב[וועלין] מקדימין (המיתה) לאותה המיתה אם (ל)סקילה (ל)סקילה אם (ל)שרפה (ל)שרפה במה דברים אמורים בזמן שהוא כיוצא בהן באותה מיתה כיוצא בהן בסקילה הוא והן בסקילה, כיוצא בהן בשרפה הוא והן בשרפה כיוצא בהן בחנק הוא בשרפה והן בחנק, ברי, כי המאמר: "במה דברים אמורים" בא לצמצם את הכלל רק בנוגע להווממים; "שהוא" — מוסב על כל בועל ובוועל; "וכיוצא בהן" — ר"ל, הנשים הנבעלות (עין בהערה שאחרי זאת); "הוא והן" — ר"ל הבועל והווממין. (בירושלמי סנהדרין ראש פרק ח')

שכל המזומין שבתורה זוממיהן ובוועליהן כיוצא בהן¹, — קרוב אפוא לדאי, שגם במשנתנו צריך להיות: שכל הזוממין והבוועלין מקדימין . . . ולפי זה המלה „בוועלה“ תחת להיות מיתרה היא אדרבה נחוצה.

ובסוף המסכת „במקום שנשנה כמקצת מאמר התוספתא צריך להיות במקום „היא והן“ — „הוא והן“ כמו בין). פירושו של המאמר המצמצם יהיה אפוא זה: שאם אנו דנים על אסור ערוה או הכלל, כי העדים הזוממין מקדימין לאותה המיתה שזממו לחיב בה הנאשמים על ידיהם, יש לו מקום רק אז, שאם לא היו זוממים היה הבעל נדון באותה המיתה של האשה הנואפת. בהמאמר האחרון: „כיוצא בהן בהנק הוא בשרפה“ — המלה „בשרפה“ היא או טעות-סופר וצריך למוחק (עין ירושלמי שם בסוף המסכת), או, מה שיותר קרוב לאמת, שריד של מאמר, אשר המעתיקים סרסורו: „היא בשרפה והוא בחנק הוא והן בחנק“ — מאמר המבאר אפוא את היוצא — מן הכלל של כל הזוממין . . . מקדימין . . . היחיד, זאת אומרת, בת — כהן שזנתה, שהיא בשרפה אולם האיש ובגלל זה גם הזוממין בחנק.

1) הנסחה הכי — קדומה והכי — פשוטה של הבריתא שלנו אנו מוצאים בספרי דברים פסקא ק"ץ. כדי להקל על הקורא את ההשוואה המעניינת שבין שתי הנסחאות, אחשוב לנכון להעתיק את האחת בצדה של חברתה:

ספרי דברים פסקא ק"ץ:	בבלי סנהדרין דף צ' א'.
ר' יוסי חנלילי אומר מה ת"ל ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו לפי שמצינו בכל עונשים שבתורה שזה מיתת איש למיתת אישה וזוממיהם כיוצא בהם אבל בת כהן ובוועלה לא הישזה מיתת איש למיתת אישה (אלא) שמיתת איש בחנק ומיתת האשה בשרפה אבל זוממיה לא שמענו מה יעשה להם ת"ל ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו כמיתת אחיו מיתתו ולא כמיתת אחותו מיתתו.	ר' יוסי אומר מה ת"ל ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו לפי שכל המזוממין שבתורה זוממיהן ובוועליהן כיוצא בהן בת — כהן היא בשריפה זוממיו איני יודע אם לו הוקשו אם לה הוקשו כשהוא אומר לעשות לאחיו לאחיו ולא לאחותו.

מתוך השוואת שתי הנסחאות והעיון בהן יוצא: א') שהבריתא נשנית בבבלי בסגנון יותר קצר אולם פחות מחור מאשר בספרי. ב') שהמאמר אשר העתקנו מהתוספתא (עין הערה הקודמת) מבסס על נסחת הבבלי (בד"א שהוא כיוצא בהן — אש — בתוספתא — מקביל „לבוועליהן כיוצא בהן“ — אשר בבבלי). ג') שמשני הדינים הנלמדים מן התיבה שבתורה „את אביה היא מחללת“ (ויקרא כ"ט, ט') היא בשרפה ואין בוועלה בשרפה היא בשרפה ואין זוממיה בשרפה (ספרא שם במקומו; בבלי סנהדרין נ"א, א'; ירושלמי שם סדק ז', א') הראשון

5. שבועות פרק ג' משנה ו': "שבועת בטוי נוהגת באנשים ובנשים ברחוקים ובקרובים בכשרים ובפסולים... שבועת שוא נוהגת באנשים ובנשים ברחוקים ובקרובים". בשם "שבועת בטוי" אנו מבינים, כידוע לכל, שבועה שמבטא איש לעשות ושלל לעשות דבר-מה או שעשה ושלל עשה אותו [בלשון הרעלמוד: שאוכל ושלל אוכל, שאכלתי ושלל אכלתי¹]. בשם "שבועת שוא" אנו מבינים שבוע ללא-תעלה או שנשבע לעקור דבר מן התורה². בשני המקרים, גם בהראשון גם בהשני יש לנו עסק עם שבועה המוסבה על האיש הנשבע בלבד. מה ענין של קרבות אפוא לכאן? ומה רוצה לומר ששבועה כזאת "נוהגת ברחוקים ובקרובים" קרובים של מי?³ הרי לך מקרה של "אשגרה" מענין למדי⁴. כל המאמר מן "נוהגת" עד "מפי עצמו". הנמצא באותה המסכת (פרק ה' א') בנוגע לשבועת הפקדון, נשנה כאן מלה במלה, והמעתיק או המשנה לא שם לב להזרות של המלים "ברחוקים ובקרובים" בנדרון שלנו⁵.

הוא קרום לכריתנו, והשני מאחר לה. בנוגע להמלים: "בכל עונשים שבתורה שוה...". בספרי — עין קדושין דף ל"ה א'.

¹ שם משנה ה' ו'.

² שם משנה ה'.

³ לוי גם הפצנו, כהברטנורה שם, להסיב את המלים "ברחוקים ובקרובים" שבשבועת בטוי על המקרה היחידי שנשבע, שאתן לאיש פלוני ושלל אתך ברור הדבר, כי מציאותו או אי-מציאותו של איזה קשר של קרובה בין הנשבע והאיש אשר אליו השבועה מכוננת אינה מעלה ואינה מורידה בנוגע לקיומה או בטולה של השבועה, והמלים: "ברחוקים ובקרובים" הן על-כל-פנים מיתרות לגמרי. בנוגע לשבועת שוא פרישו של הברטנורה: "נשבע על איש שהוא אשה בין קרוב בין רחוק" — הוא פשוט מן הנמנע, והיך מזה, אם נחזור לעמקם של המנהגים, גם המלים: "בכשרים ובפסולים" — אינן מתאימות לעניננו. אולם מאחר שהן מביעות איזו תכונה אישית של הנשבע אין בהן לכל-הפחות מן הזרות מלהשתמש בהן גם בנדרון שלנו. יכולות הן אמנם להתבאר באופן זה: פסולם של אלה לשבועת העדות אינו מעכב בעד קיומן של השבועות, שעליהן אנו דנים כאן, מפני שהשבועות האלו אין להם שום מגע—ומשא עם-ענינים של אנשים אחרים.

⁴ כדי לצאת ידי חובתי אעיר כאן, שנראה לי, שזה כמה שנים שמעתי נמורי הנעלה הרה"ג דר. ישראל לוי יצ"ו מורה בבית המדרש לרבנים בברסלוי פרוש המשנה הזאת כמו "אשגרה".

⁵ עין שם פרק ד' משנה א': "שבועת העדות נוהגת באנשים ולא בנשים ברחוקים ולא בקרובים בכשרים ולא בפסולים". המשנה הזאת הסבה "אשגרה" אחרת בספרי במדבר, פסקא קט"ו, במקום שהמדבר הוא על "מצות" — עשה שהזמן גרמא (עין ילקוט במדבר ט"ו ל"ח). שם נספחו להמלים "באנשים ולא בנשים" המלים

6. אבות פרק ג' משנה י"א: "והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה". מגלה פנים" בהוראתו המצמצמת רוצה לומר עוֹפֵנִים, אדם שאין לו בושה⁽¹⁾. ועל פי זה "מגלה פנים בתורה" רוצה לומר איש המראה עצמו עוֹפֵנִים כלפי התורה⁽²⁾, או באמרו שאין תורה מן השמים⁽³⁾ או שנושא ונותן בתורה בקלות הדעת⁽⁴⁾ או שעובר על המצוות בפרהסיא⁽⁵⁾. אולם איזה באור נכלל לתת להוספה "שלא כהלכה" (באפן בלתי — מתאים לההלכה) ? כלום אפשר להיות עוֹפֵנִים וקל-הדעת כלפי התורה באפן מתאים לההלכה, אתמהה ? וצריך לדעת, כי במתניתא דבני מערבא חסרה ההוספה הזאת, וכפי הנראה לא היתה גם בנסחת הרמב"ם והר"י וינה מנירנא⁽⁶⁾. ההוספה הזאת חסרה בכל המקומות המרבים שבתלמוד — חוץ

בכשרים ולא בפסולים". — זרות מפרשת, המתבארה רק על-ידי רגילות הצרוף של המנחים האלה בהמאמר הנזכר בזכרוננו של המעתיק, ר' הלל בן אליקים מוכא בפרוש הספרי לאיש — שלום (דף ל"ד, א') מבין בשם "פסולים" עבדים, אולם המנח "פסולים" מכיל בקרבנו, גם-כן אישים אחרים, (כמו גנב, גולן ובמקום שאנו דנים על פסולים לבא בקהל יש בכללו גם ממזר, עמוני ומואבי שנתניירו ועוד אחרים) שאינם פטורים ממצות עשה שהזמן גרמא. ולפי זה אי — אפשר לומר "נוהגת בכשרים ולא בפסולים", אולם חוץ מזה כל אותו המאמר משבש למאד גם בהספרי גם בהילקוט. לאחר ההשוואה של שתי הנסחאות נראה לי שאפשר לקבוע בקרוב את הנסחה המקורית באפן זה: ר"ש פוטר את הנשים מן הציצית מפני שמצות עשה שהזמן גרמא (היא) שזה הכלל (אמר ר"ש) כל מ"ע שהזמן גרמא נוהגת באנשים ולא בנשים. עין בבלי מנחות מ"ג, א'; ירושלמי קידושין פרק א', ז', (דף ס"א, ג') ותוספתא קידושין א' פסקא י".

(1) עין איש-שלום בבית — תלמוד א', של"ד — של"ט. על הראיה, שהוא מביא ממכילתא מסכתא דעמלק א': ויבא עמלק: שבא בגלוי — פנים — יש להוסיף בבלי סוטה מ"ב, ב', גלות אמר ר' יוחנן שעמד בגלוי פנים לפני הקב"ה (רש"י: בחוצפה) ועירובין ס"ט, א' "מומר בגלוי פנים".

(2) רש"י יבמות י"ג, א': "מגלה פנים בתורה: בא על דברי תורה בחוצפה ובגלוי עזות-פניו". והרמב"ם בפרושו למשנתנו דאבות: "וענין מגלה פנים, יגלה פנים ויעיז", וביד החזקה הלכות תשובה: "וזה נקרא מגלה פנים בתורה מפני שהעיו מצחו וגלה פנים ולא בוש מדברי תורה".

(3) ירושלמי פאה פ"א הלכה ה' (דף י"ו, ב') המגלה פנים בתורה זה שהוא אימר לא נתנה התורה מן השמים, ועין ירושלמי סנהדרין פ"א, א' (דף כ"ז, ג').

(4) ספרי במדבר פסקא קי"ב: "והנפש אשר תעשה ביד רמה זה המגלה פנים בתורה כמנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש בהגדות של דוסי".

(5) ירושלמי פאה וסנהדרין שם: "זה שהוא עובר על דברי תורה בפרהסיא".

(6) בפרושו לאבות (תלמוד בבלי הוצאת ווילנה).

מסנהדרין צ"ט, א' — אשר הפתנם: "מגלה פנים בתורה" (נזר בהם.¹) וגם בסנהדרין במקום שהפתנם הזה נשנה חמש פעמים אנו מוצאים אותו רק שתי פעמים עם ההוספה: "שלא כהלכה". אין ספק אפוא, כי גם במשנתנו גם בסנהדרין צריך למחוק את ההוספה הזאת.² אולם איך זה נכנסה כאן שלא במקומה? לדעתי הדבר מתבאר באופן טבעי למאד. בזכרוננו של המעתיק היה מנה המאמר: "המורין בתורה שלא כהלכה" (אבות פ"ה א'), המסמן גם הוא סוג של אנשים מושעים, וצרוף — הרעיונות, שנולד לרגלי שווי הענינים שבשני המאמרים, גרם שבהעתיקו משנתנו עד המלה "בתורה" המשתפת לשניהם סמך לה גם כאן המלים "שלא כהלכה". משהדרה השגיאה פעם אחת לתוך משנתנו קל היה לה להיות חזרת ונשנית ע"י איזה מעתיק ברלמוד — וכן הוה —, וביחוד אפשר היה לטעות על נקלה, לפי שאם נבחן המאמר באופן שטחי ובהשוואתו מעט משמעותה של המלה "מגלה", נוכל למצא לכאורה באור מספיק להוספה הזאת. כי אם נקח את המלה "פנים" בהוראה של "צד בחינה"³, הרי אפשר לפרש מגלה פנים בתורה שלא כהלכה — מי שבאמצעות פרוש שקר מבאר פסוק בתורה מבחינה המתנגדת להלכה. אולם הפרוש הזה הנמצא אצל מפרשים אחדים⁴, הוא בלתי מתקבל בהחלט, באשר — מלבד הטעמים שזכרנו למעלה — הפעל "גלה" אין מובנו בשום מקום: "להראות" או "לבאר", כי — אם רגלות את המכסה, ויהיה אפוא פרוש המשנה לפי זה: מי שמגלה בתורה איזו בחינה נסתרת המתנגדת להלכה — דבר שיש בו משום גדוף, כמו שכל אחד יבין זאת על נקלה.

7. אבות פרק ד' משנה ב': "והווי ריץ למצוה קלה כבחמורה" המלה

1) חוין מהמקומות שכבר העתקנו בהערות הקודמות עין עוד יומא צ"ה ב', ירושלמי יומא פ"ה, הלכה ו' (דף מ"ה י"ב); תוספתא סנהדרין פ"ב, ט' ואבות דר' נתן פרק כ"ו.

2) איש — שלום (שם דף של"ה בסופו) מציע פרוש המלים "שלא כהלכה" — באופן מתנגד לדרך — ארין, והנה חוין מזה שהמלה "הלכה" אינה נמצאת בשום מקום בהוראה כזו (ואפילו "הלכתא מדינה" קידושין דף ל"ח ב', רוצה לומר מנהג דתי או חק מקבל של איזו מדינה) — אינו רואה שהפרוש הזה יסלק את כל הזריות שהראנו עליהן. מי שמעיו פניו להתלוצץ בדברי — תורה — הלא חטאתו אחרת לגדרו מן החוטא נגד דרך-הארץ בלבד.

3) עיין לדגמה ירושלמי סנהדרין פ"ה, ה"ב, (דף כ"ז א'): כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים פמא ועירובין י"ג, ב': "שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים".

4) עין ברטנורה שם, והפרושים המבאים אצל איש — שלום שמה דף של"ו, ופלא הדבר שהפרוש המשבש הזה נתקבל גם מבעלי — המלונים החדשים כמו לוי: מלון לעברית חדשה וארמית — (Levy: Neuhebr. und Chald. Wörterbuch וקוהוט בערוך השלם אות "פנים", —

„כבחמורה“ אשר בסמיכותה אל הפעל „רויך“ מתנגדת לחקי הדקדוק חסרה בהוצאות אחרות, וגם במתניתא דבני מערבא (הוצאת לובע) ובאבות דר' נתן איננה. ברי שנתקפה לכאן על-ידי מעתיק נמהר ממאמר אחר דומה למאמרנו הנמצא במסכת שלנו (פרק ב' א'): „והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה“. על זה כבר העיר התוספות ^{הערות התוספות} — יום טוב במקומו. אולם לדעתי צריך לעשות עוד צעד אחד לפנים ולמחוק כאן גם את המלה „קלה“, מפני שהיא פוגמת את ההקבלה לסוף המאמר: „ובורח מן העבירה“ ¹. ועוד, הנמוק „שמצוה גוררת מצוה“ אין לו שום מנע-ומשא עם מצוה קלה. ² ואדרבה הנמוק הזה, גם מבחינת צורתו גם מבחינת תכנו, מורה שבעל-המאמר לא שם לבו לשקול ערכן של המצוות השונות, כי-אם חפץ להזהירנו על הזריזות בעשיית המצוות כלן בלי הבדל. כי אם אנו עוברים על אחת מהן — דרי זה טורר אחריו עבירות הרבה — ³. קרוב וודאי אפוא, שגם המלה „קלה“ נכנסה לכאן, עד אותו האפן כמו המלה „כבחמורה“ על-ידי „אשגרה“ המתבארת באפן ששזט למאד מתוך הדמיון שבין מאמרנו והמאמר באבות פ"ו, א'. השערתי זאת, אשר בראשונה הנחה על-ידי על יסודות הגיוניים וסגנוניים בלבד, מצאה אחר-כך, אם לא אשור מחלף, על-כל-פנים סמך חזק למדי בכתיי הנעתק מאת שכתב בהוצאתו לאבות דר' נתן (דף פ"א, הערה נ"ז), בהבתיי הזה יש לו למאמרנו באמת צורה כזו: „הוי ריך למצוה ובורח מן העבירה“.

8. אבות פרק ה' משנה ו': „הכס אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין“ כי המלה האחרונה „ובמנין“ משללת כל משמעות בולט לעין כל. איש יחידי גדול מחברו במנין היא זרות כל כך גלויה, ואך למותר הוא להדגישה, ומכל מקום המלה „ובמנין“ נמצאת במקום הזה ברוב ההוצאות וגם בההוצאה הראשונה של המשניות (נפולי 1492) ⁴ הפרוש לאבות המיחס לרש"י ⁵ מבאר כי מאמר

¹ התווי"ט ראה אמנם גם את הזרות הזאת, אולם פתרוננו אינו עומד בפני הבקרת „מצוה קלה“ — אי אפשר לפרש אלא מצוה שהיא קלה בערך אל אחרת. ² לא כן הנמוק להמאמר באבות פ"ב א': „והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאי אתה יודע מתן שכרן של מצוות“. שם מתפרש באר היטב הטעם מדוע אין לעשות הבדל בין המצוות לפי ערכם המדמה. ³ עין ספרי במדבר פסקא קי"ב: רבי אומר העושה מצוה א' . . . שלסוף גוררת מצוות הרבה . . .

⁴ עין Taylor: Sayings of the Jewish fathers (Cambridge 1887) בחלק העברי דף ל"א הערה ב', ופרקי אבות הוצאת שטרק (ברלין 1888) דף מ"ט הערה J, ואבות-דר'—נתן (כבלי הוצאת וילנה) ל"ו, י"ב, ודרך ארץ זוטא פרק ו'.

⁵ בגונע להשאלה, שעד עתה לא נפתרה בהחלט, אם רש"י הוא באמת המהבר ל' הפרוש הנזכר, עין בן יעקב „אוצר הספרים“ דף תנ"ח ציון ק"ה, וא', ה. ווייס בית-תלמוד II. רס"ב.

קטוע הוא וצריך להשלימו וזה לשונו: "ובמנין בשנים וגדול בתלמידים." (1) אולם מאמר קטוע כזה אין למצא בשום מקום בתלמוד. ומאד מוזר הדבר לשער, כי בעל-המאמר תחת להביע את דעתו בלשון מבנה בהוסיפו את המלים "בשנים ותלמידים", יחפון לחוד לנו הרה סתומה. והנה הפתגם "גדול ממנו בחכמה ובמנין" נמצא גם-כן בעדיות (פרק א' ה') והא לך מלה במלה המאמר המענין אותנו: "שאין בית-דין יכול לבטל דברי בית-דין" חבירו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין. כאן המלה "ובמנין" מבנת היטב. ופרושה, שאין לשום ב"ד הכח והמשרה לבטל התקנות או ההלכות שנחתכו כבר על-ידי ב"ד אחר, אלא אם-כן גדול ממנו לא לבר בחכמה, כי אם גם במספר החברים (2). אין ספק שמאותה המשנה נעתקה המלה "ובמנין" להמשנה שבאבית, אשר עליה אנו דנים כעת. לאשרט

(1) עין מחזור וויטרי (ברלין 1889) דף תקמ"ב: "ובמנין בתלמידים".

(2) הרמב"ם בספרו יד החזקה הלכות ממדים פרק ב' הלכה ב' שואל את השאלה הזאת: איך אפשר הדבר שבית-דין אחד יהיה גדול מחברו במספר החברים, הלא כל סנהדרין הוא של שבעים ואחד? ולכן דעתו שהמלה "ובמנין" מוסבה על החכמים שאינם נמנים על חברי הסנהדרין, ובכל זאת הסכימו גם הם להחלטתם. הראב"ד (בפרושו לעדיות) שמה כנראה מחמת אותו הטעם עצמו מפרש "ובמנין בשנים". אולם באמת קושיות הרמב"ם ליתא, כי בעניני אסור-והתר לא היה מספר קצוב להחכמים שנמנו וגמרו על הדבר, ויכול היה להיות פחות או יותר משבעים ואחד. עין על אדות הדבר בהחלוץ II 44. על המקומות המבאים שמה יש להסיף הבריתא בתורות דף ג' ב': "מאה שיטבו להורות אין חיבין עד שיוורו כולן", ועין ירושלמי הוריות פ"ק א' א' וב': "נכנסו מאה עד שיוורו כולן". — הראב"ד מביא סעד לפרושו מירושלמי באמרו: "והבי איתא בירושלמי" מבלי לצין את המקום בירושלמי, שישם נמצא הפרוש הזה, ולא עלתה בידי למצא את הפרוש הזה בירושלמי. בינתיים, כל אימת שלא יצלה בידי אחר למצא את המציאה, לא תהיה החוקה כל-כך הישערת, אשר אציע פה: בירושלמי יומא פרק א' נ' אנו קוראים: "והבהן הגדול מאחיו... רבי אומר בנוי ככה בעושר בחכמה ובמראה". והנה במקום "ובמראה" (מלה אשר בצדה של "בנוי" היא זרה למדי) יש בתנחומא אמור ו' "ובשנים". אפשר אפוא שלפני הראב"ד היתה הנסחא הזאת גם בירושלמי. ומאחר שגם כאן אנו דנים על-דבר הקדימה של איש פרטי יהודי על חברו (הגדול מאחיו) נראה לי להשוות את הפתגם: "בחכמה ובשנים" עם הפתגם "בחכמה ובמנין" שבמישנה בעדיות. ופלא הדבר, שבעוד שהראב"ד כנראה מצא בירושלמי הפרוש "במנין" — בשנים" מביא המגדל עוז: (בהערותיו ליד החוקה הנזכר למעלה) גם הוא את הירושלמי בתור מקור, אשר ממנו שאב הרמב"ם את פרושו הוא, שזכרנו למעלה. "שבמנין" רוצה לומר מספר החכמים שלא נמנו על חברי הסנהדרין והסכימו לדעתם. אולם גם הפרוש הזה לא מצאתי בירושלמי, לא במסכת מכות הרשומה שם במגדל עוז ולא במקום אחר.

גשארן לנו עוד נסחאות אחדות בדפוס ובכת"י, שהמלה "ובמנין" חסרה בה¹). ובדאי חסרה היתה גם בנסחת הרמב"ם והר"י ונה מגירונא והברטנורה כי בפרושיהם הם מבארים רק את המלה בחכמה²). הנסחה המשכשת נעתקה אחר-כך ממשנתנו באבות לאיזה מקומות אחרים בתלמוד בבלי, במקום שהמדבר דומה לנדרון שלנו, זאת אומרת שדן על איש פרטי, או קוראים, למשל, בברכות י"ז, א': "היו שנים אחד משהר ואחד מטמא אחד אוסר ואחד מתיר, אם היה אחד מהם גדול מחברו בחכמה ובמנין הלך אחריו, ובנסהדרין ליג, א' "כאן שיש גדול ממנו בחכמה ובמנין". אולם גם במקומות האלה נשמרה הנסחה הנכונה בהוצאות אחרות³). מן הדין

1) במתניתא דבני מערבא (הוצאת לובע) חסרה באמת המלה "ובמנין". בהוצאות אחרות, למשל בהוצאת אמשטרדם 1775 היא נמצאת על הנליין בתור נסחה; עין תויו"ט שם "ויש ספרים דלא גרסי ובמנין". באבות דר' נתן הוצאת ש"כר אנחנו קוראים אמנם נסחה א', פרק ל"ז "בחכמה ובמנין". אולם ש"כר בעצמו מודה (שם דף ק"י, הערה י"ב; ועין גם—כן דף ק"א נסחה א' הערה י"ד, ודף ק"ב—ק"ג נסחה ב' הערה י"ט). שנכתב-היה שהשתמש בהם המלה "ובמנין" איננה, וכי רק הוא מדעתו הוסיפה "על-פי ההמשך". והנה הסבה של "המשך הענין" אינה אלא זאת, בהבאור המדרשי שבאבות דר"ג על המשנה הזאת מובא בתור דגמה משה, אשר — כמו שיוצא משמות ד' — לא רצה לדבר בפני אהרן אחיו, ומאחר שמן הנמנע הוא שהמדרש יחשוב את אהרן לגדול משה בחכמה, השב ש"כר לנכון להוסיף המלה "ובמנין" ולתת לה ההוראה של בשנים, והמדרש בא אפוא ללמדנו, שמה לא רצה לדבר בפני אחיו הגדול ממנו בשנים, אף-על-פי שלא היה גדול ממנו בחכמה, ואולם בעיני אני ברי הדבר, שלפני בעל המדרש שבאבות דר"ג אפילו המלה "בחכמה" לא היתה במשנה, כי-אם פשוט: "הם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו", שאפשר להתפרש היטב גדול ממנו בשנים. וכך אנו קוראים באמת בהנסחה השניה הוצאת ש"כר דף ק"י: "החכם אינו מדבר בפני גדולים ממנו, וק"א: "ואינו מדבר לפני גדולים ממנו זה משה, וגם בהנסחה הראשונה במקום שהמדרש משים הדבור בפיו של משה אנו קוראים: "אפשר שאלבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם", וגדולה מזו, גם במשנתנו באבות בהוצאות אחדות חסרות שתי המלים: "בחכמה ובמנין" עין Taylor במקום הנזכר הערה ב' "בחכמה ובמנין" כך הגירסא ברוב הספרים אבל בקצתן חסרו התבות האלו לגמרי. ובמהזור וויטרי במקום הנזכר: "בחכמה ובמנין אין כתוב במשניות".

2) עין יד החזקה הלכות תלמוד תורה פרק ה', י': "וכל ת"ח שדעותיו מכוונות אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה אף-על-פי שלא למד ממנו כלום". ובלשון הו' בעצמה בטור ובית יוסף אורח חיים סימן רמ"ב.

3) בנוגע לברכות י"ז, א', עין רבינוכ"ן Variae Lectiones דף ע"ט, הערה ר', בכתב יד אחד נעתק שמה חסרה גם המלה "בחכמה" (עין לעיל הערה 1).

אפוא, שבהוצאות הבאות המלה „ובמנין“ תשמט בכל אותם המקומות במשנה ותלמוד שזכרנו למעלה, שדהמעתיקים הכניסוה שמה שלא במקומה הראוי.

9. תוספתא מעילה פרק א' פסקא כ"ג: פועל שעשה מלאכה... לא יאמר תנו לי פרה זו במנה ושלית זו בחמישים וזה שאין הקדש מתחלל על מלאכה אלא על המעות בלבד (כיצד הן עושין מפרישין שכר האומנין [ומחללין אותן על מעות האומנין ונותנין אותן לאומנין בשכרן וחוזרין ולוקחין אותן מתרומת הלשכה]. כל המאמר המסגר על ידי מן „כיצד הן... עד מתרומת הלשכה“ הוא שלא מעניננו שהרי פרה ושלית אינן יכולות לשמש לקרבנות צבור, ואין אפוא שום טעם לחזור ולקנותן מתרומת הלשכה לצרכי המקדש, ואדרבה יודעים אנו, כי פרה שנקדשה לבדק הבית שתמכר לצרכי שלמים (עין שקלים פרק ד' ז'). ברור אפוא הדבר, שהמאמר הזה הוא „אשגרה“ מתוספתא שקלים פרק ב' ט'. ושם הוא מוסב על המקדיש נכסיו והיו בהם דברים הראויין לכל קרבנות צבורי (משנה שם הלכה ח') ומאחר ששם נעתקה כל הלכתנו עד המלים: „שאין הקדש מתחלל על המלאכה אלא על המעות בלבד“, כדי לתת טעם לדברי בן עזאי, ומיד אחר—כך בא המאמר „כיצד הן עושין...“ סמך המעתיק גם כאן את המאמר: „כיצד הן עושין...“ שהצטרף בזכרנו אל המלים: „שאין הקדש מתחלל על המלאכה“.

10. תוספתא נישין פרק ה' א': „רבנן אמרו לוקח ואין נמנע [ונותן לבעלים רביע בקרקע ורביע [צ"ל או רביע] במעות ויד הבעלים על העליונה אם יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם, ר' הושב ביד ונמנו שאם שהתה בפני סיקריקון ייב חודש כל הקודם ללוקח [צ"ל ליקח יקח] [ונותן לבעלים רביע בקרקע ורביע [צ"ל או רביע] במעות, ויד הבעלים על העליונה, אם יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם“.

יש לנו כאן ענין עם ההלכה הידועה, המכנה בשם „סיקריקון“¹, אשר גם המשנה נישין פרק ה' ו' עוסקת בה, ועל פיה בראשונה יאמרו: ישראל שלקח מסיקריקון קרקע, שהיתה של ישראל אחר ונגולה ממנו על ידי הסיקריקון, חיב

בנוגע להמאמר בע"ז דף ז', א', עין תוספתא עדיות פרק א' משנה ה'.

¹ בנוגע להוראתה המדויקת של המלה „סיקריקון וכמו—כן בנוגע לתקופה ולהתנאים ההסטוריים, שבהם נולדה ההלכה הנקראת בשם זה, רב הוכוחים מבלי להביא לידי תוצאה ברורה ומספיקה מכל צד, ברי הוא, כי המלה בצורתה היונית, מוצאה מרומית: sicarius, וכי ההלכה מוסבה על איזו רכישת קרקע שלא כדין, עין: J. Derenbourg: Graetz: Gesch. der Juden IV. 24, 422.; Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine 475 ff; Graetz: Das Sikarikon-Gesetz (Jahresbericht des jüd. theol. Seminars Breslau 1892); F. Rosenthal: Das Sikarikongesetz (Monatsschrift für die Gesch. und Wissenschaft des Judentums 1893 §. 1—6; 57—63; 105—110), אולם ממקום אחד בתוספתא שנעלם.

להחזירה לבעליה הראשונים בלי שום תשלומים, אם לא שהשיג הסכמתם של הבעלים קודם שקנו. הקרקע מידי הסיקריקון¹. ההלכה הזאת קבלה אחר כך, מסבות בלתי ברורות לנו למדי, שני שנויים חשובים זה אחר זה. אשר עליהם מוסבים דברי תוספתא שהעתיקנו בראש על ידי השנוי הראשון נתנה רשות לכל איש מישראל לקנות קרקע שנגולה על ידי סיקריקון ולהחזיק בה, ובתנאי שהקונה ישיב להבעלים הראשונים רביע ממנה או בקרקע או במעורת. ומכל מקום אם יש ביד הבעלים לפדות קרקעם מידי הסיקריקון להם משפט הקדימה. הן קודמין לכל אדם, ואז לא הרשה לשום איש מישראל לקנות את הקרקע מידי הסיקריקון.

מאת המחברים הנזכרים למעלה (תוספתא עבודה זרה פרק ג' ט"ז: "נטלו בהובו או שבא לו בסיקריקון"), יוצא, כנראה, כי הוראתה הראשונה של המלה הזאת היתה: "מעשה החמסנות או החפין שנלקח בהמסנות", ורק בזמן מאוחר שמשה המלה סיקריקון לסמן את דין סיקריקון (בבלי גיטין דף נ"ה ב'), וגם כן את החמסן עצמו (האריסין והחכורות והסיקריקון והגולן... משנה בכורים פרק א' ב'). ובאמת, ההוראה הראשונה של המלה מתאימה יותר מכל שאר ההוראות להצורה הדקדוקית היונית של המלה "סיקריקון".

¹ זה לשון המשנה: "לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעה"ב מקחו בטל, מבעה"ב וחזר ולקח מסיקריקון מקחו מקה". בתוספתא אנו קוראים ממש את ההפך: "לקח מן הסיקריקון וחזר ולקח מבעה"ב מקחו מקה, מבעה"ב וחזר ולקח מסיקריקון מקחו בטל". אולם הנסחה הזאת היא בלי ספק טעות סופר. ובאמת אין שום נמוק מספיק לבטל המקה אם הלוקח בא בתחלה בדברים עם בעה"ב שהרי על ידי זה גלה את דעתו כי מכיר בעה"ב את זכותו על הקרקע הזאת² מה שאין כן באפן השני, הלא יכול בעל הבית לומר: אני הסכמתי להמכירה רק למראית עין, כי מכיון שהלוקח כבר קנה קודם לכן מאת הסיקריקון מחאתי לא היתה מועילה כלום, ומאידך גיסא נוח לי שיהיה לי דין ודברים עם ישראל מאשר עם סיקריקון. עין רש"י במשנה ד"ה: מקחו בטל וחסידי דוד (פירוש על התוספתא) שם, והנה חותני דהרה"ג דר. פייש רוזנטהל נר"ו אב"ד דק"ק ברעסלא במאמרו הנזכר למעלה (עין הערה הקודמת) בהחזיקו את נסחת התוספתא לנכונה סובר, כי התוספתא מציעה באמת דין מתנגד לאותו שבמשנתנו, וכי הוא ישיך לתקופה קדומה של ההלכה. על הדין הזה, לפי דעתו הולק ר' שמעון בן אלעזר (תוספתא שם פסקא ב') בהביאו סעד לדעתו מהלכה דומה לזו הנזכרת גם בן במשנה. והיא מוסבה על אשה שמכרה נכסי מלוג שלה. הוא רוצה להוכיח, שיש לנו כאן ענין עם מחלוקת מן הלשון שבה נשנה מאמרו של רשב"א בתוספתא: "רשב"א אומר" ולא "אמר רשב"א". אולם הדין מהירות שבה הנחה, שרשב"א תחת לחוות ברור דעתו המתנגדת יסתפק בהעתקת דין דומה להנדון מבלי להוציא ממנו אפילו את התוצאות בשביל הנדון, שעליו סובבת המחלוקת — גם הראיה מצורתו של המאמר אינה מכרחת. מפני שבספרות התלמוד אנו מוצאים את הצורה הזאת לא לבד במחלוקת כי אם

בנוגע להשנוי השני שנתדוה בהלכתנו על ידי בית-דינו של ר"י הנשיא, שונה היא הצעת התוספתא, על-פי נסחתנו, מהצעת משנתנו בדבר אחד עקרי. לפי משנתנו תקן בית-הדין הנזכר, שאם שהתה הקרקע שנה שלמה, הינו י"ב חדש, בידי הסיקריקון "כל הקודם ליקה זכה", כלומר זכה בהקרקע לחלוטין, והוא רק מחיב להחזיר להבעלים הקודמים רביע בקרקע או רביע במעות. עד כאן דברי התוספתא מתאימים כמעט מלה במלה לדברי משנתנו, אולם אח"כ מוסיפה התוספתא דברים, שאינם במשנתנו, ואשר על פיהם גם במקרה כזה, ששהתה הקרקע י"ב חדש בידי הסיקריקון, נשאר להבעלים הראשונים חמיד משפט הקדימה כלפי כל אדם, שנתנה להם בהשנוי הראשון של דין סיקריקון. אולם זה מן הנמנע משני טעמים, ראשית, הדברים: "הן קודמין לכל אדם" המסתירה גלויה להדברים: "כל הקודם ליקה יקה", שבעקרים לא באו אלא לשלול את משפט הקדימה הנזכר למעלה. שנית, אם אנו משאירים להבעלים הראשונים את משפט הקדימה גם לאחר ששהתה הקרקע י"ב חדש אצל הסיקריקון לא חדש המתקן האחרון כלום בהדין של סיקריקון ולא שנה אותו במאומה מכפי ישהיה עד זמנו¹. נעלה אפוא מכל ספק, שכל המאמר הזה שבתוספתא: "ויד הבעלים על העליונה אם יש בידן

גם בהעתקה של פהגמים לדעות מהכמים שונים וביחוד כשבין מאמריהם יש דמיון מה בנוגע להענין. בפרקי אבות, למשל, האמרה "ר' פלוני אומר" היא כמעט תדירה מבלי שתהיה איוו מהלוקת בין החכמים הנזכרים. בתוספתא באה האמרה הזאת פעמים הרבה אפילו בהעתקת דעתו של תנא אחד. עין לדגכה תוספתא גיטין פ"ה א': ר' אלעזר אומר; קידושין פרק א' י"ב: ר' אלעזר בר שמעון אומר; שם פ"ד א': ר' נתן אומר; סוטה פרק ו' ו': ר' שמעון בן יוחי אומר.

¹ אמת הדבר, שבישביל לסלק את הקושיא ולשמור את נסחת התוספתא יש מי שמחליט, שהשנוי השני של ההלכה קים בזה: שבמשך השנה הראשונה יש להם לבעלים הראשונים הזכות לחזור ולטלן מידו של הלוקה. פרושו של המאמר: "שאם שהתה בפני הסיקריקון י"ב חדש כל הקודם ליקה יקה" יהיה אפוא, שרק אם עברה שנה מעת שנטלה הקרקע הרשות ביד כל אדם ליקה אותה, אבל קודם לכן יכולים הבעלים לחזור ולטלה מיד הלוקה. (עין בירחון הנזכר למעלה צד 105). אולם הבאור הזה אין בידו לעלות ארוכה להזריות שהראנו עליהן. ראשית, שהרי סוף סוף הסתירה בין "הן קודמין לכל אדם" ובין "כל הקודם ליקה יקה" בעינה עומדת. שנית, לפי הפרוש הזה "העקר חסר מן הספר". שהרי השנוי הראשון בקבעו את ההק: "לוקה ואינו נמנע" בטל מכל וכל את זכותו של בעה"ב לחזור ולטלה, ואלמלי היה בא השנוי השני לחדש את הזכות הזאת במשך השנה הראשונה, היה לו לומר בפרוש: "כל שלא שהתה בפני סיקריקון י"ב חדש אין לוקחין", או "יש בה משום סיקריקון".